

Практика закриття римо-католицьких монастирів у Волинській губернії 30-х рр. XIX ст.

З’ясовано, що правовою основою ліквідації римо-католицьких монастирів у Волинській губернії був указ імператора Миколи I “Про закриття деяких римо-католицьких монастирів” від 19 липня 1832 р., схвалений в контексті політики російської держави щодо Римо-католицької церкви після Листопадового повстання 1830 р. Практичне закриття римо-католицьких монастирів у Волинській губернії, приводилось силами місцевої світської влади. Показано, що більшість майна закритих монастирів перейшла до державної власності, значна частина костелів була передана у відання Православної церкви, а ченці переведені до збережених, переважно у межах Волинської губернії, обителів того ж ордену або залишені священиками у парафіях.

Ключові слова: Російська імперія, Волинська губернія, Листопадове повстання, римо-католицькі монастирі

Перші римо-католицькі монастирі на теренах Волині були засновані ще у XIV ст. Розвиток їхньої мережі припав на XVII ст. Завдяки активній фундаторській діяльності місцевої шляхти. Монастирі володіли чималими капіталами, земельними угіддями, фільварками та залежними селянами. При багатьох монастирях діяли школи, друкарні, релігійні братства, шпиталі, притулки для сиріт. Духовне та культурне значення чернечого руху на волинських землях складно переоцінити.

З приєднанням Волині до складу Російської імперії, умови функціонування Католицької церкви різко погіршились через конфесійну політику російського уряду, але її духовний та ідеологічний вплив зберігався. До початку 30-х рр. XIX ст. на території Волинської губернії зберігалась широка мережа римо-католицьких монастирів, яка охоплювала всі повіти губернії, а найбільше їх було у Луцькому, Дубенському, Кременецькому, Острозькому та Житомирському повітах.

Мета статті – проаналізувати практику закриття римо-католицьких монастирів у Волинській губернії у 30-х рр. XIX ст.

Деякі аспекти наукової проблеми розглядались у працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед доробку українських дослідників варто відмітити працю Олександра Буравського, в якій ідеться про функціонування Римо-католицької церкви на Правобережній Україні у кінці XVIII – на початку XX ст. Автор згадав про те, що монастирі підлягали ліквідації за участь у Листопадовому повстанні, проте не вдався до детального аналізу самої практики закриття монастирів [1, с. 239–240]. У монографії Інни Шостак висвітлюється функціонування Луцько-Житомирської римо-католицької єпархії у кінці XVIII – першій половині XIX ст. Дослідниця у розділі “Секуляризація церковних римо-католицьких маєтків у Луцько-Житомирській дієцезії” розглянула причини закриття римо-католицьких

IV. СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК XVIII–XX СТ.

монастирів, заходи, що передували указу Миколи I про ліквідацію римо-католицьких монастирів, а також подала відомості про кількість монастирських маєтків та “ревізських душ”, що перейшли у державне володіння [2, с. 84–87]. Арсен Зінченко проаналізував передачу монастирських маєтків до державної власності, відзначивши, що цей процес відбувався за правилами конфіскації маєтків учасників Листопадового повстання [3, с. 112]. У посібнику з історії Церкви та релігійної думки в Україні Олега Крижанівського та Сергія Плохія лише згадано, що закриття католицьких монастирів під час та після Листопадового повстання мало місце, а також подано перелік закритих у цей час монастирів [4, с. 224].

У польській історіографії до теми звертався Пьотр Павел Гах. Основну увагу він звернув на обсяг заборон державою монастирських капіталів [5, 6]. У дослідженні о. Маріана Радвана містяться узагальнені статистичні відомості, складені автором на підставі опрацювання масиву архівних матеріалів, зокрема, про кількість ченців у римо-католицьких монастирях перед їх закриттям, про помонастирські костели, що перейшли до православного духовенства разом із капіталами тощо [7].

Монографія білоруської дослідниці Олени Філатової містить аналіз імперської конфесійної політики в західних губерніях, складовою частиною якої було закриття римо-католицьких та греко-католицьких монастирів [8, с. 47]. У колективній роботі білоруських дослідників проаналізовано правові засади царської політики щодо римо-католицьких монастирів [9, с. 105–106]. Російський історик Ірина Вібе опублікувала статтю, в якій детально розглянула причини, якими керувався російський уряд при скасуванні монастирів у 30-х рр. XIX ст. [10, с. 119–121].

На початку XIX ст. у Волинській губернії знаходилося найбільше римо-католицьких монастирів з усіх південно-західних губерній: якщо у Київській було 9 монастирів, Подільській – 24, то на Волині налічувалось 53 [11, с. 299].

Задум закрити деякі римо-католицькі монастирі у Російській імперії у уряді з’явився ще до початку Листопадового повстання 1830–1831 рр. У 1827 і 1828 рр. проводились інспекційні поїздки чиновників, у результаті яких було складено список із 304 монастирів, з яких значну частину вирішили закрити. У вересні 1831 р. створений дорадчий орган – Комітет у справах Західних губерній. Саме він, ще до виходу указу Миколи I, 3 грудня 1831 р. затвердив правила закриття і конфіскації майна римо-католицьких монастирів, класифікуючи їх на три групи: ті, що брали участь у повстанні; ті, що мають кріпосних селян не католиків та ті, що мають неукомплектований штат [11, с. 299].

Ще до виходу касаційного указу 1832 р. у Волинській губернії було закрито кілька католицьких та греко-католицьких монастирів. 1831 року у Овручі було конфісковано монастирі домініканців та василіан. Також, скасуванню підлягав великий колегіум піарів у Дубровиці Рівненського повіту. Василіанський монастир у Почаєві передали православному духовенству, майно решти перейшло у державну власність [3, с. 111–112].

Після Листопадового повстання 1830–1831 рр. змінилась політика російської влади до Римо-католицької церкви загалом і до монастирів зокрема. В правлячих колах держави монастирі розглядали як місце зосередження опозиційної сили. Фактично за римо-католицькими монастирями російська влада визнавала політичну міць, яка заважала стабільності у регіоні. Тому указ “Про закриття деяких римо-католицьких монастирів” від 19 липня 1832 р. розглядається як один із заходів уряду, направлених на позбавлення польських землевласників, що домінували в західних губерніях, важливих осередків політико-культурного впливу, якими були монастирі [10, с. 119].

Також у 1832 р. було утворено Київське генерал-губернаторство у складі трьох губерній: Київської, Волинської та Подільської. Саме під керівництвом графа Василя Левашова, першого київського генерал-губернатора, було проведено закриття римо-католицьких монастирів. Представляючи виконавчу владу на місцях, генерал-губернатор разом із губернаторами контролював реалізацію імператорського указу та розпоряджень Міністерства внутрішніх справ.

Аналіз змісту імператорського указу дозволяє зрозуміти причини ліквідації монастирів, а також частково прослідкувати саму процедуру закриття [12, с. 508]. В указі зазначено, що перед його схваленням було зібрано та проаналізовано відомості про становище римо-католицьких монастирів у державі. Вочевидь, мається на увазі збір матеріалів Комітетом у справах західних губерній. В указі стверджувалось, що монастирі перебували у занепаді, оскільки в обителях було мало ченців та існувала тенденція до їх подальшого зменшення. Кількість ченців в обителях не відповідала канонічному числу і через це, на думку авторів документа, у монастирях не було взаємного контролю, що приводило до морального занепаду серед римо-католицького чернецтва [12, с. 508]. Тому такі монастирі мають бути закриті. Не закривали ті обителі, де були умови для переведення ченців із ліквідованих монастирів. Також, підлягали закриттю монастирі, що знаходились у населених пунктах, де більшість мешканців були православного та унійного віросповідання [12, с. 508].

З указу випливає, що перелік монастирів, які підлягали ліквідації, передав губернаторам Департамент духовних справ іноземних віросповідань Міністерства внутрішніх справ [12, с. 508].

Ченців із закритих монастирів необхідно було переводити до обителей їхнього ордену, а при виборі місця відправки враховувати відстань, зручність та умови у монастирі [12, с. 508]. Костели ліквідованих монастирів, при яких діяли парафії, могли функціонувати надалі як парафіяльні, але за умови, що в населеному пункті було не менше 100 дворів парафіян-католиків. Рішення про збереження монастирської парафії ухвалював губернатор, а затверджувалось воно Міністерством внутрішніх справ. Фіксувалось в указі й те, що ієромонахи могли виконувати функції парафіяльного священика, але й надалі носити чернечий габіт і дотримуватись статуту свого ордену [12, с. 509]. В іншому випадку такі костели

IV. СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК XVIII–XX СТ.

разом із монастирськими корпусами та іншим майном мали перетворювати на “суспільно корисні установи” [12, с. 509–510].

Монастирська нерухомість (фільварки, орна земля, луки, ліси, села разом із селянами) переходили у власність держави. Капітали монастирів слід було передавати до “спільного допоміжного фонду римо-католицького духовенства”. Фондуші скасованих монастирів, за умови збереження парафії, мали передаватись цій парафії. У разі відсутності парафії, фондуші разом з ченцями переходили до того монастиря, в який їх переводили. На духовенство, якому залишився фондуш, покладалось виконання духовних обов’язків перед фундаторами [12, с. 509].

Монастирі, які не підлягали закриттю у 1832 р., переходили під управління єпархіальної курії. Єпископи мали контролювати також фондуші монастирів [12, с. 510].

Відповідно до списку, який надійшов з Департаменту духовних справ іноземних віросповідань Міністерства внутрішніх справ до канцелярії київського генерал-губернатора, у Волинській губернії скасуванню підлягало 35 монастирів (табл. 1).

Таблиця 1

Список монастирів, що підлягали скасуванню у Волинській губернії в 1832 р. *

Повіт	Населений пункт, у якому знаходився монастир	Монастир	Кількість ченців та новіціїв
Володимир-Волинський	Володимир-Волинський	капуцинів	4
	Дружкопіль	францисканців	3
	Затурці	августиніанів	8
	Киселин	кармелітів	3
	Радзехів	августиніанів	3
	Устилуг	францисканців	6
Дубенський	Берестечко	тринітаріїв	7
	Варковичі	бернардинів	8
	Дорогостаї	кармелітів	4
	Козин	домініканців	2
	Торговиця	домініканців	3
Житомирський	Івниця	францисканців	3
	Кодня	августиніанів	3
	Топорища	кармелітів	3
	Ушомир	кармелітів	2
	Чуднів	бернардинів	7
Заславський	Городниця	кармелітів	11
	Лабунь	кармелітів	4
Ковельський	Камінь-Каширський	домініканців	5
	Яновичі	бернардинів	4

* За матеріалами Центрального державного історичного архіву України, м. Київ. Ф. 442. Оп. 64. Спр. 166. Арк. I, II, 114

Кременецький	Кременець	францисканців	6
	Новий Вишнівець	кармелітів	13
	Шумськ	францисканців	3
	Шумбар	тринітаріїв	4
Луцький	Чорторийськ	домініканців	5
Новоград-Волинський	Берездів	маріанський	5
	Корець	францисканів	3
Овруцький	Олевськ	кармелітів	5
Острозький	Аннопіль	кармелітів	4
	Острог	капуцинів	7
Рівненський	Кустинь	бернардинів	5
	Невирків	домініканців	3
Старокостянтинівський	Кульчини	домініканців	2
	Старокостянтинів	домініканців	5
	Тофіпіль	тринітаріїв	5

Отже, мали закрити 4 бернардинських монастирів, в яких перебувало 24 ченців та новіціїв, домініканських – 7 (30 осіб), францисканських – 6 (24 особи), кармелітських – 9 (49 осіб), капуцинських – 2 (11 осіб), тринітарських – 3 (16 осіб), августинських – 3 (14 осіб) і маріанський – 1 (5 осіб).

У ході практичної реалізації указу від 19 липня 1832 р. була розроблена процедура закриття монастирів. Насамперед мав бути присутній чиновник казенної палати, який приймав у власність держави нерухоме майно, та губернський або повітовий чиновник, котрий займався переведенням монахів у призначену їм обитель, а також стежив за передачею Департаменту духовних справ іноземних віросповідань документів на фондушеві капітальні суми і за передачею костелу, якщо він не залишався парафіяльним [13, арк. 4]. Ці чиновники мали скласти опис усього монастирського майна, звіривши його з останньою проведеною візитацією. Детально описували всі церковні речі, меблі, господарський реманент; худобу, збережене в коморах зерно, залежних селян. Інколи такий документ містив підпис настоятеля обителі та місцевого декана [14, арк. 14]. Опис майна мав складатись у двох примірниках: один для казенної палати, а інший – для Міністерства внутрішніх справ [13, арк. 5].

Після виїзду ченців з монастирів київський генерал-губернатор наказав офіцерам 1-ої армії оглянути монастирські приміщення і скласти їхні плани [13, арк. 163]. Очевидно йшлося про можливість використання цих об'єктів для розміщення війська.

Відповідно до указу, нерухоме майно та фондушеві капітальні суми ліквідованого монастиря переходили у власність держави, церковний посуд, одяг і літургійні книги – римо-католицькому духовенству. Ченці, виїжджаючи з монастиря, не могли брати із собою жодних речей, окрім особистих. Що ж до предметів, які залишилися у монастирі після виїзду ченців, то за пропозицією київського генерал-

IV. СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК XVIII–XX СТ.

губернатора від 25 квітня 1837 р. з ним чинили так: чиновники, які займались закриттям, знайшовши у монастирі кухонний та столовий посуд, меблі, білизну, книги та інше, мали скласти опис цього майна і залишити його на зберігання в самому монастирі під відповідальність місцевої поліції. Пізніше ці речі слід було продати, а виручені гроші перерахувати до “спільного допоміжного капіталу римо-католицького духовенства” [15, арк. 1], хоча, наприклад, гроші з продажу речей Івницького, Шумського, Топорищанського і Ушомирського монастирів були передані у Житомирське повітове казначейство [15, арк. 12].

Продажом монастирського майна мали займатись представники римо-католицького духовенства, а також члени повітових судів. Що ж до виручених коштів, то в супереч попереднім рекомендаціям, виписаним в указі імператора, та пропозиції генерал-губернатора, вони мали направлятись в губернське правління, а потім, згідно з наказом міністра внутрішніх справ, в державні кредитні установи [15, арк. 12].

Після того, як нерухоме майно закритих монастирів ставало державною власністю, воно могло бути переданим у володіння різним державним установам і Православній церкві. Те, які з монастирських костелів перейдуть Православній церкві, вирішувало Міністерство внутрішніх справ. Того ж 1832 р. київському генерал-губернатору було надіслано список із 39 монастирів, костели яких у Київському генерал-губернаторстві переходили православному духовенству. У Волинській губернії передачі підлягали костели 17 монастирів: домініканців у Козині, Чарторийську, Кульчинах, Старокостянтиніві; бернардинців у Варковичах, Янові, Кустині; кармелітів давніх звичаїв у Городищах, Дорогостаях, Ушомирі, Топорищах; францисканців у Шумську, Дружкополі; кармелітів босих у Новому Вишнівцю, капуцинів в Устилузі та августинців у Радзехові [13, арк. 282].

У ході такої жорсткої конфесійної політики російського уряду найбільше постраждали ченці ліквідованих монастирів. Відповідно до указу вони мали переселятись до монастирів свого ордену, які знаходились у Волинській губернії. У більшості випадків так і траплялося. Наприклад, бернардинців із монастирів у Янові, Варковичах, Кустині та Чуднові направили до бернардинських монастирів у Дубні, Заславі, Житомирі та Луцьку [13, арк. 146]. Однак, не завжди так траплялось, оскільки на Волині діяв лише один монастир маріанів у Берездові Новоград-Волинського повіту, то після його закриття, ченців переселили в Ряснянську обитель, що у Гродненській губернії [13, арк. 151]. Августинців з Кодні та кармелітів з Ушомиру направили служити до віленських монастирів [16, арк. 15–20], а реформатів з єдиної у Київській губернії Жарунської обители ордену реформатів направили на Волинь у Дедеркали Кременецького повіту [16, арк. 373].

Деякі ченці, що перебували в священницькому сані ставали парафіяльними священниками. Так, на парафії лишився чернець Янівського бернардинського

монастиря Мелітан Адамович, як і Гвидон Станкевич з Корецького францисканського монастиря [13, арк. 170], із затурецького августинського монастиря Ієронім Вісконт та Сильвестр Жуковський [13, арк. 248].

Деякі з ченців взагалі покидали чернецтво. Наприклад, Вінцентій Домоховський з Корецького францисканського монастиря [13, арк. 170], устилузькі капуцини Кастан Татарик і Віктор Яворський [13, арк. 252].

Отже, на початку ХІХ ст. римо-католицькі монастирі склали широку мережу у Волинській губернії, що забезпечувала їхній вплив на духовне, громадське та культурне життя краю. Задум закрити римо-католицькі монастирі у Західних губерніях Російської імперії виник ще до виходу ліквідаційного указу імператора Миколи І. Основний указ, відповідно до якого закрили більшість монастирів, вийшов 19 липня 1832 р. У ньому містились причини ліквідації монастирів та вказівки, як чинити із монастирським майном. До реалізації указу було залучено місцеву світську владу. Провідну роль у закритті монастирів відіграли генерал-губернатор та губернатори, які координували дії повітових чиновників. У Волинській губернії було закрито близько двох третіх монастирів, більшість костелів яких перейшли у відання Православної церкви. Все монастирське майно, капітали та залежні селяни стали власністю держави. Такі заходи зменшили католицькі, а тому і польські впливи у західних губерніях.

1. Буравський О. А. Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 452 с.

2. Шостак І. В. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст. Білий-Дунаєць; Острог, 2005. 200 с.

3. Зінченко А. Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. Київ: 1994. 178 с.

4. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навч. посіб.: у 3 кн. Київ: Либідь, 1994. Кн. 3: Кінець ХVІ – середина ХІХ століття. 336 с.

5. Gach Piotr Paweł. Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773–1914. Lublin: KUL, 1999. 675 s.

6. Gach Piotr Paweł. Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1984. 254 s.

7. Radwan M. Zakony męskie na ziemiach zabranych w ХІХ wieku. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2004. 121 s.

8. Филагова Е. Н. Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси 1772–1860 гг. Минск: Бел. наука, 2006. 192 с.

9. Канфесійны фактар у сацыяльным развіцці Беларусі (канец ХVІІІ – пачатак ХХ ст.). Мінск: Беларус. навука, 2015. 496 с.

10. Вібе И. Н. Католические монастыри в политике российской власти в Западном крае (1831–1832) // Известия Российского педагогического университета им. А. И. Герцена. Серия: Религия. Атеизм. 2008. № 70. С. 119–121.

11. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). Київ: ІНТЕЛ, 1996. 421 с.

IV. СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК XVIII–XX СТ.

12. Об упразднении некоторых римско-католических монастырей. Именной [указ], объявленный гражданским губернаторам министром внутренних дел. 1832. Июля 19 // Полное собрание законов Российской Империи. Собр. второе. Санкт-Петербург: Типография II отделения Собств. имп. Величества канцелярии, 1833. Т. VII. № 5506. С. 508–510.

13. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАУ, м. Київ). Ф. 442. Оп. 64. Спр. 166.

14. Державний архів Рівненської області. Ф. 654. Оп. 1. Спр. 50.

15. ЦДІАУ, м. Київ. Ф. 442. Оп. 69. Спр. 154.

16. ЦДІАУ, м. Київ. Ф. 442. Оп. 64. Спр. 166а.

SUMMARY

Anna Kyryliuk

Practice of closure of the Roman Catholic monasteries of Volhynian Governorate in the '30s of the 19th century

The Roman Catholic monasteries appeared at the territories of Volhynia already in the XIV century. The steepest tempo of development of their network occurred in the XVII century. Due to the active foundational activities of local nobility, monasteries concentrated in their hands a considerable amount of capital, lands, folwarks and dependent peasants. The monasteries churches were built on a high artistic level, a lot of them had educational institutions, religious brotherhoods, libraries, hospitals, orphanages. It is hard to overvalue the spiritual and cultural meaning of the monastic movement on the lands of Volhynia.

The broad network of the Roman Catholic monasteries was acting before the 1830s on the territory of Volhynian Governorate, which covered all districts in the Governorate. The most of them were in districts of Lutsk, Dubno, Kremenets, Ostrog and Zhytomyr. Even though these lands had been included to the Russian Empire and the monastic movement had begun to fall (one of the reasons was the confessional politics of the Russian Government), but the spiritual and ideological influence stayed behind this movement.

The idea to close the Roman Catholic monasteries in Western Governorates of the Russian Empire was developed before the publishing of the Cassation Law of Nicholas I. The main document, due to which the most monasteries were closed, was published on July 10, 1832. Its content included the detailed description of the reasons for such action and also exact instructions of how to act with closed monasteries.

For the rapid realization of the law, the local secular power was involved, and with its strength, the practical realization of this law was carried out. The central role in the closure of monasteries played Governor-General and the governors, who coordinated the local officials. In Volhynian Governorate were closed near two-thirds of the monasteries, most of the Catholic churches of abolished monasteries went to Orthodox church. All monastic property, capital, and dependent peasants became the possession of the State. Such actions were comfortable for the Russian Government because they diminished Catholic, and therefore, Polish influences on the Western Governorates. At the expense of abolished Catholic churches, it became possible to spread the network of Orthodox churches and also to fill the tsar's treasury at the cost of the confiscated property.

Keywords: the Russian Empire, Volhynian Governorate, November uprising, Roman Catholic monasteries